

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОГО РУХУ ОПОРУ В ОРГАНІЗАЦІЇ НОРИЛЬСЬКОГО ПОВСТАННЯ

На підставі аналізу нових історичних джерел досліджено діяльність та роль українського руху опору в організації Норильського повстання 1953 р. Проаналізовано зв'язок членів ОУН і УПА, що потрапили до ГУЛАГу за свої політичні переконання, з організацією Норильського повстання та його керівництвом. Науково обґрунтовано провідну роль українців у Норильському повстанні, яке було одним із найсильніших в історії ГУЛАГу, що спричинило його реформування.

Ключові слова: український рух опору, Норильське повстання, ОУН, УПА, ГУЛАГ.

На основании анализа новых исторических источников исследовано деятельность и роль украинского движения сопротивления в организации Норильского восстания 1953 г. Проанализировано связь членов ОУН и УПА, которые попали в ГУЛАГ за свои политические убеждения, с организацией Норильского восстания и его руководством. Научно обосновано ведущую роль украинцев в Норильском восстании, которое было одним из самых сильных в истории ГУЛАГа, что привело к его реформированию.

Ключевые слова: украинское движения сопротивления, Норильское восстания, ОУН, УПА, ГУЛАГ.

Based on new historical sources and documents analysis, the activities and role of the Ukrainian resistance movement in the organisation of Norilsk uprising in 1953 was examined. It was analysed the connection of the OUN and UPA members, – who were taken to the Gulag for their political convictions, – with Norilsk uprising organisation and its leadership. It is evidence-based the Ukrainian central role in Norilsk uprising, which was one of the strongest in the history of the Gulag, and resulted its reformation.

Key words: Ukrainian resistance movement, Norilsk uprising, OUN, UPA, GULAG.

Роль українського руху опору в організації Норильського повстання – тема малодосліджена, оскільки свідків і учасників подій щороку стає менше, а до архівних документів, що зберігаються у Державному архіві Російської федерації (м. Москва), українським дослідникам останнім часом доступ обмежений. З українських істориків лише Ю. Киричук оглядово торкнувся цієї теми у дослідженні українського національного руху 40-50-х років [6]. Російська дослідниця Норильського повстання Алла Макарова у своїх публікаціях увиразнює український рух опору як такий, що був найактивнішим у час повстання і мав керівну роль, проте вважає повстання стихійним, спровокованим жорстокою поведінкою табірної влади [10; 11]. Американська дослідниця історії ГУЛАГу Енн Епплбом у своєму дослідженні користувалася переважно російськими джерелами, тож тема українського руху опору у її праці лише згадана без детального розгляду [5].

Метою цієї статті є дослідження українського руху опору в таборах Норильська, визначення його

ролі в організації Норильського повстання. У публікації наведено свідчення учасників про існування українського підпілля в таборах Норильська і підготовку ними рішучого опору владі, а також факти про провідну роль українців в час повстання, що підтверджують й архівні документи, наведені у цій статті.

Повстання політичних в'язнів у Норильську (травень 1953 р.) було першим серед трьох найбільших – Норильського, Воркутинського, Кенгірського, що потрясли систему ГУЛАГу. Норильське повстання поєднало різні форми протесту – голодування, відмову від роботи, бунт, збройне повстання. Через велику кількість учасників, складний характер подій та широкий розголос воно набуло наймасштабнішої популярності серед в'язнів інших таборів.

Норильська група концтаборів розташовувалася у Таймирському (Долгано-Ненецькому) національному окрузі Красноярського краю. Відділення цієї групи були у Норильську, Дудінці, Ігарці, Волочанці, Усть-Порту, Діксоні, Хатанзі, Північній Землі. Головне управління табірної групи, що числилася у ГУЛАГу

під номером 384, знаходилося у Норильську. Норильському управлінню таборів були підпорядковані всі промислові підприємства Таймирського округу. Всього в районі Норильська нараховувалося близько 35-40 таборів. Загальна кількість ув'язнених лише в районі міста Норильськ складала не менше 50 тисяч осіб [15, с. 152-153].

До весни 1953 р. в Норильську було 35 табірних відділень і 14 табірних пунктів виправно-трудоного табору (ВТТ), а також 6 табірних відділень Горлагу (*Гірничого табору – Л.Б.*). В'язнів у ВТТ було у 3,5 рази більше, ніж у Горлазі. Кількість в'язнів, за різними оцінками, сягала 30-40 тисяч осіб [10, с. 68]. У документах зазначено, що станом на 1 липня 1953 р. у Горлазі перебувало 19 545 в'язнів. З них позитивно засуджено 3 особи, на 25 років – 4 264, на 20 років – 2 330, на термін від 11 до 15 років – 2 586, від 6 до 10 років – 10 358, не звільнені інваліди – 9 [3, арк. 98]. За свідченням політв'язня І. Кривуцького, у Норильську, крім зон в'язнів, засуджених за побутові злочини і з полегшеним режимом (ВТТ), було шість зон із політичними в'язнями, де українці переважали – від 60 до 80 % в'язнів. Зоною № 1 був рудник «Медвежка»; № 2 – Каєркан, вугільні шахти; № 3 – каторжанська зона, з якої ув'язнені працювали на хлорно-кобальтовому заводі № 25. Зону № 4 складала спецрежимна зона, створена 1948 р., в'язні якої працювали на будові міста («Горстрой») і мідного заводу; тут у 1949 р. була найвища смертність. № 5 – зона, з якої в'язні працювали на деревообробному комбінаті (ДОК), на цегельному заводі, пізніше на «Горстрой»; № 6 – жіноча зона, складалася із близько 500 каторжанок і біля 4 000 жінок, засуджених за побутові злочини. 5 і 6 зони межували з деревообробним комбінатом [9].

Горлаг утворений у Норильську у серпні 1948 р. Його попередником був каторжний табір. Засуджували на каторжні роботи терміном від 10 до 20 років. За найменшу провину каторжан кидали в карцер. Робочий день тривав 10 годин, але через затримки у дорозі часто затягувався до 12-14 годин. Їхня праця до 1947 р. не оплачувалася, а в інших таборах, зокрема у Караганді, робота політв'язнів не оплачувалася до 1952 р. Заліки робочих днів на каторжників не розповсюджувалися, заборонялося отримання посилок, листів, грошових переказів від рідних. У 1953 р. каторжною у Норильську була лише зона № 3 [4, с. 674].

Із серпня 1948 р. у норильські концтабори переводили засуджених за статтями 58-1а, 58-1б, 58-10, 58-11 та ін. пунктами статті 58, частіше всього учасників національно-визвольних рухів із України, Білорусі, Прибалтики, зарубіжних громадян із Франції, Чехословаччини, Польщі, Югославії, оstarбайтерів, що втекли із фашистських концтаборів і потрапили до радянських партизан, емігрантів із радянської Росії у пореволюційний період. Багато засуджених належало до депортованих народів – чеченців, греків, кримських татар, німців Поволжя та ін. [10, с. 70-71].

Про умови перебування в'язнів Норильська політв'язень Оксана Юрчук згадує: «У нашому таборі № 6 був дуже суворий режим, украй важка

праця і нестерпні умови проживання. Нас розмістили на тому місці, де згодом виріс Норильськ, жили в палатках. Вночі волосся примерзало до брезенту. Одягали в недоноски з фронту. На військовій одежі були дірки від куль та осколків, засохла кров. Загризли воші. Не вистачало води. Її добували з снігу. Їсти давали два рази на день. З житньої муки варили рідку баланду, до якої додавали гнилу кільку. Хліба отримували мізерну кількість, і то з якимись домішками. На нас страшно було дивитися. Робота каторжна, працювали в кар'єрах по 12 годин, жінкам відводили ту саму норму виробітку, що й чоловікам. Дозволялося писати додому тільки два листи на рік. Нашим здоров'ям ніхто не цікавився, натомість на кожному кроці – зневага, нещасні випадки. Люди божеволіли» [14].

Вкрай нелегке становище політичних в'язнів Норильська змусило їх гуртуватися, утворювати підпільні організації для самозбереження. «Образливо було і соромно, що нас, бувших вояків УПА, б'ють і зневажають ті мерзотники, незважаючи на те, що нас більше від них у десятки разів... Їм дано право знущатися над нами. Ми самі дали їм те право, своєю безборонністю, своєю недружністю, своєю неорганізованістю. Ми повинні, обов'язково повинні були відняти у них те «право». Треба розвинути почуття особистої гідності до такої міри, щоб воно перемогло страх, щоб воно стало найбільшою цінністю, за яку людина готова іти на смерть», – згадував політв'язень Д. Шумук [13, с. 44]. «Ми пам'ятали наказ Проводу ОУН: продовжувати боротьбу за волю України й інших поневолених народів скрізь і за будь-яких обставин», – стверджує політв'язень С. Семенюк [12].

В'язні 3-ї каторжної зони утворили осередок ОУН та Самопомогову організацію. Осередок ОУН очолював С. Семенюк (справжнє прізвище Драницький), який до арешту і концтаборів був провідником ОУН Луцької округи на Волині, суспільно-політичним референтом обласного проводу і груп «Турів» і «Тютюнник» Військової округи УПА-Північ та суспільно-політичної референтури ОУН північно-західних українських земель (ПЗУЗ) [12]. Він був ув'язнений під чужим прізвищем як рядовий повстанець, хоча у таборі було кілька осіб, які його знали з волі, ніхто не зрадив. Самопомогову організацію очолював вояк УПА з Волині Д. Шумук, колишній підлеглий С. Семенюка. В УПА Д. Шумук прийшов після розпуску і переслідування КПЗУ, у лавах якої він був.

С. Семенюк з'явився у Норильському таборі пізніше Д. Шумука. «Пізно восени 1949 р. до нашого табору прислали останній етап каторжників, приблизно 20 осіб, які за визначенням НКВС належали до чорного табору. Серед цих людей був мій перший зверхник із ОУН (у той час він був округовим провідником). Це був досить розумний чоловік, і я на нього покладав неабиякі надії. Я ріс разом із ним від округи аж до краю. В організаційних справах він не дуже був сильним, але міг писати статті, а для нас це було дуже важливо», – пише Д. Шумук у своїх спогадах [13, с. 238]. Через притаманну С. Семенюку підозрілість він не відгукнувся на пропозицію

Д. Шумука активно включитися до творення підпільної організації. Співлучання між ними було напруженим. С. Семенюк почав створювати свою підпільну українську націоналістичну організацію, а Д. Шумук продовжував діяльність Самопомогової організації, яку він утворив 1948 р. Із прізвиськ політичних в'язнів, які називають у своїх спогадах Д. Шумук і С. Семенюк, зрозуміло, що осередок ОУН і Самопомогова організація – одне підпільне утворення каторжної зони № 3 Норильського табору, поділене між авторитетами двох лідерів, які у різний спосіб робили одну справу. С. Семенюк творив свою підпільну групу зверху до низу – згідно з правилами ОУН, Д. Шумук знизу доверху – згідно з його табірним досвідом. «Як правило, – згадує Д. Шумук, – завжди і всюди основоположниками всіх організацій була інтелігенція. І все йшло згори донизу. Так, творилися і організаційні мережі у таборах. Центр передавав директиви до низу. А в нас, у 3-му каторжному, в Норильську, вийшло навпаки: організація творилася на низах, серед простих каторжників із зовсім іншою структурою та конспіративними правилами» [13, с. 45].

Окрім Д. Шумука у Самопомогову організацію входили члени ОУН Яків Сушкевич і Михайло Орос. Як згадує Кость Король, для конспірації трійка назвала себе Самопомоговою організацією або Координаційним центром [7, с. 112]. Із 1948 р. до 1950 р. організація охопила близько 50 осіб. Нових людей залучали після ретельного вивчення; новачка брав під опіку старший підпільної клітини і за згодою трьох осіб – центру організації. Основними засобами виховання членів організації були написані від руки обіжники і бесіди зверхників зі своїми підлеглими. Обіжники були директивного, інформаційного й виховного характеру. Окрім них, центр писав брошури суто виховного змісту. Підпільна література поширювалася від однієї організаційної клітини до іншої, від одного бараку до другого згідно з установленим графіком. Порушень дисципліни і конспірації майже не було. За допомогою інформаційних записок-обіжників й особистих контактів, члени Самопомогової організації зобов'язувалися давати відсіч за найменші прояви свавілля адміністрації, захищати не лише себе, а завжди і всюди захищати всіх скривджених. «Тільки той є повноцінним українцем і повноцінною людиною взагалі, хто мужньо захищає не лише сам себе й свою особисту гідність, але ще і дружньо стає на допомогу всім, кому лише діється якась кривда, без огляду на національність», – зазначив у своїх спогадах Д. Шумук [13, с. 238].

У 1951 р. у концтаборах введено оплату праці в'язнів за спеціальними ставками зарплати для ув'язнених. Відтоді члени Самопомогової організації заснували спільну касу, куди кожен добровільно вносив якусь частку зарплатні. Ці кошти (від 500 до 700 карбованців) витрачали на допомогу хворим і гнобленим по штрафних бригадах, а також ізольованим в'язням. Центр організації вчасно реагував і рятував в'язнів від провокацій табірної адміністрації, спрямованих на виявлення активних і непокірних в'язнів.

Про друге крило українського руху Опору в 3 каторжній зоні – осередок ОУН – Степан Семенюк у своїх спогадах пише, що напередодні Норильського повстання, осередок ОУН каторжної зони № 3 обіймав понад 1 500 осіб, тобто біля близько половини всіх в'язнів табору, у нього входило також 350 інвалідів, що також там перебували. В'язні видавали листівки, бюлетені, обіжники, більшість яких писав С. Семенюк. Архів матеріалів цієї організації напередодні початку повстання член центру Самопомогової організації Яків Сушкевич у присутності активіста осередку ОУН Романа Загоруйка знищив. Це не дало можливості владі у майбутньому виявити усе членство руху опору. Як стверджує С. Семенюк, на зустрічі «Карпа» і «Петра» на будові 25-го було визначено початок страйку на найближчу неділю, але непередбачені події випередили їх [12].

Існують відомості й про підпільні організації політв'язнів в інших зонах Норильська. Зокрема, Микола Юречко, родом з Мельниці Борівського району на Тернопільщині, який сидів у 4 зоні, свідчить, що навесні 1947 р. він утворив серед ув'язнених Організацію українців Заполяр'я (ОУЗ). Очололював ОУЗ комітет із одинадцяти осіб, які представляли 1, 2, 4, 5, 6 зони. «Навіть у недосягну для нас каторжанську зону № 3 нами був направлений політв'язень Микола Фалінський, псевдо «Сагайдачний», на зв'язок з колишнім відомим районним провідником ОУН Миколою Папчуком», – згадує М. Юречко [8, с. 138].

Згодом для конспірації і надання організації статусу інтернаціональності ОУЗ було перейменовано в Організацію українських боротьбистів (ОУБ). У комітет підпілля входили: з 4 зони – Микола Романій («Ярема»), Іван Козак («Мартин»), Мирон Мелень («Борунда»), Ілля Тарас, Микола Юречко («Бистрий»), з 2 зони – Василь Стрільців, Ярослав Скавінський («Сокіл»), з 5 зони – «Роман», з 6 зони – Стефа Коваль («Марія»), Ганна Мазепа, Ганна Дмитрів. Підпільники випускали часопис «Боротьбист», який оформляв художник з Волині Володимир Омелянюк, підтримували в'язнів морально і матеріально, організували серед в'язнів відзначення 140-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Активістами у 4 зоні були: Юхим Кравчук, Олександр Данилей, Кость Колодій («Зелений»), Ярослав Томашівський, Ярослав Телок, Василь Сеньків, Кирило Чепіга, у 6 зоні – Дарія Розумна, Марія Горошко та інші [8, с. 138-140].

Триває дискусія дослідників про те, чи було Норильське повстання заздалегідь підготовлене, чи спровоковане безпричинною жорстокістю охорони. Аналіз фактів засвідчує, що політичні в'язні у таборах були готові до повстання, проте звичка конспірації і діяльності у підпіллі відтягувала момент консолідованого спротиву. А безпричинна жорстокість табірної влади, що посилювалася з різних причин у 1953 р., стала приводом до початку заворушень, що перейшли у повстання.

Про існування українського підпілля і підготовку ним повстання вже йшлося вище. Особливим підкріпленням моральних сил підпіллю став етап із 1 200 в'язнів, який прибув у Норильськ в жовтні

1952 р. із Пищаного табору у Казахстані. Більшість новопривбульців була засуджена за повстанську діяльність у районах Західної України і прибалтійських республік. Ці в'язні були вивезені за організацію масових заворушень, прояви непокори табірній адміністрації, втечі з табору та інші порушення режиму. Їх розташували у п'яти табірних відділеннях: 500 чоловік направили на Медвежку, по 350 у п'яте і четверте табірні відділення [3, арк. 162]. Новопривбульців використовували тільки на найважчих роботах: на бетоні, мерзлоті, мулярські й теслярські роботи.

Сучасний відомий грузинський письменник Чабуа Амiredжібі – колишній політв'язень і учасник повстання в Норильську вважає, що «Норильське повстання було повстанням українців, литовців та кавказців проти російських імперіалістів». У травні 1953 р. в Норильськ привезли етап політичних в'язнів із Караганди (Казахстан), це був так званий карагандинський етап. Табірна влада вивезла бунтарів, що сіяли дух непокори. Але саме таким чином і поширила повстанський дух у норильські табори: «хвороба переросла в епідемію». Як згадує Ч. Амiredжібі, Карагандинський етап – це була добре організована сила, надійно законспірована і сповнена бійцівського духу. «Ціною страйків, бунтів, життів багатьох із нас, ми добилися «волі в ув'язненні», і саме за це опинилися в Заполяр'ї. У царство сваволі привезли нас, багатонаціональну, але міцну єдність людей, що поставили перед собою мету підняти загальне повстання рабів», – розповідає Ч. Амiredжібі [1].

Учасник Норильського повстання І. Кривуцький також відзначає радикальні зміни, що настали у житті в'язнів Норильська після прибуття Карагандинського етапу: «Люди перестали боятися будь-якого начальника. Працювали нормально – не відмовлялися, але вимагали належної платні, особливо землекопи. Після приїзду карагандинців змінилося ставлення до в'язнів на всіх рівнях. Почали навіть приходити декому листи від рідних з волі, розуміється, через цензуру. Хворих на роботу не виводили, навіть якщо ліміт звільнень був вичерпаний, хоч це залежало переважно від лікарів. Після смерті Сікорського ніхто вже не наважувався «забрати владу в бандерівців», як радив Власов – начальник табору. Насправді владу ніхто ні в кого не забирав, тільки був наведений нормальний порядок. Репутація наших «бандерівців» чи «западників» в очах представників інших народів різко зросла. Була ліквідована чи обмежена в діях жменька бандитських злочинних елементів, яка допомагала чекістам та тримала в постійному страху кількатисячний колектив» [8, с. 145-146]. Через кілька тижнів і місцеві в'язні почали проявляти ініціативу в організації опору. Передусім вони позбавили привілеїв «стукачів», бригадирів-садистів, і як наслідок, – припинилися знущання над в'язнями, обкрадання пайків, зарплати, закрили БУР. Уся внутрішня табірна адміністрація залишилася на місцях, тільки почали дотримуватися законного порядку.

Після смерті Сталіна бунтівний дух в'язнів значно піднявся. У таборах чекали послаблення режиму і перегляду справ засуджених. Але амністію наприкінці березня дали лише кримінальникам і ув'язненим із малими термінами позбавлення волі – до 5 років,

а таких в'язнів у Горлазі було дуже мало. Це викликало гнів, образи і посилювало бажання боротьби. Важкі умови утримання і сваволя адміністрації стали причинами масової непокори.

25 травня 1953 року у 4 зоні норильського концтабору Горлаг розпочалося Норильське повстання. 26 травня повсталих підтримали в'язні 5 зони. «Ув'язнені з числа українських і литовських націоналістів, скориставшись випадком неправильного застосування зброї сержантом охорони Дятловим, який випустив автоматну чергу по групі в'язнів, організували масовий саботаж і непокору в'язнів табірній адміністрації», – йдеться у документах слідства [2, с. 125]. 27 травня на роботу відмовилося вийти усе жіноче табірне відділення № 6 – 3 015 осіб. Цього ж дня ув'язнені 4, 5 і 6 табірних відділень, вимагаючи приїзду московської комісії, оголосили голодування, яке припинили 31 травня [3, с. 163-164]. Близько 10 тисяч в'язнів цих трьох зон майже одночасно відмовилися працювати і вимагали приїзду комісії із Москви. 1 червня до повсталих приєдналися 1 400 в'язнів табірного відділення № 1. Працюючи на Руднику, вони припинили роботу і відмовилися повертатися у житлову зону, де ув'язнені також повстали і перестали пускати в зону представників адміністрації [2, с. 125]. 4 червня 1953 р. каторжани 3 зони Норильська оголосили про повстання. Як свідчать документи, 5 червня 1953 р. в Горлагу 6 табірних відділень припинили роботу і виявили масову непокору табірній адміністрації у п'яти табірних відділеннях, де утримувалося 16 378 ув'язнених [3, с. 162].

У кожній посталій зоні в'язні утворили комітет і висунули ряд вимог, які обговорювали з табірною владою і комісією з Москви, приїзд якої не дав очікуваних результатів. Для розправи адміністрація вирішила тимчасово ліквідувати бунтівні табірні відділення. 1 липня у 5 зоні оголосили про ліквідацію табору, вивели за зону й ізолювали 1 500 осіб. Понад 1 400 українських і прибалтійських націоналістів відмовилися виходити. До них ввели війська, які придушили опір. 11 в'язнів було вбито, 14 важко поранено, з них 12 померло, 22 особи легко поранені. Серед вбитих і поранених – активісти повстання [3, с. 167-168]. 4 липня у 4 зоні адміністрація змусила повсталих припинити опір, поставивши ультиматум: вихід за зону або розстріл. Щоб уникнути кровопролиття і зберегти людей, керівник повстання 4 зони Євген Грицяк прийняв рішення вивести людей за зону. У 6 жіночій зоні закляки припинити повстання не подіяли. Тоді комісія МВД вирішила розстріляти ув'язнених жінок водою із трьох пожежних машин під сильним тиском, услід було введено війська, які придушили опір. Таким чином, 1, 4, 5, 6 зони остаточно припинили повстання і вийшли на роботу. Із всіх підкорених табірних відділень виділили 2 920 активістів, з яких 45 осіб заарештовано як організаторів, 365 активістів посадили в тюрму, 1 500 перевели у Береговий табір у Магадан. Решту 1 010 осіб ізолювали у нових табірних пунктах [3, с. 176].

Остаточне повстання було придушено 4 серпня 1953 р. у 3 зоні, куди було введено 7 автомашин з озброєними солдатами. На штурм табору мобілізували

цивільних осіб – комуністів і комсомольців Норильська, керівників підприємств і цехів. Загальна кількість загиблих при придушенні Норильського повстання приблизно 100-150 осіб, їхні тіла захороненні на цвинтарі під горою ім. Шмідта біля Норильська [10, с. 101-102].

Перші результати Норильського повстання в'язні відчували ще 1953 р. Пом'якшено режим, повернено права, які відібрали в Горлагу. «Нікого не можна було вгамувати, в'язні почали вимагати полегшень – і влада вимушена була хоч частково, але виконати те, що люди гадали. І для мене це в якійсь мірі – еталон вільної людини, людини, що відірвалася від каторги і побачила, що з цією владою можна воювати», – зазначає С. Семенюк [12].

Під час ліквідації Горлагу в 1954 р., в Норильськ приїхала комісія для перегляду справ політв'язнів. Якщо у 1953-1954 рр. звільнення стосувалося лише вчених, партійних і комсомольських функціонерів, крупних господарників, то в 1955-1956 рр. звільнення прийшло до абсолютної більшості колишніх в'язнів Горлагу. Після ХХ з'їзду КПРС цей процес було завершено, а Норильський комбінат перейшов на вільнонайману робочу силу. Це був один із найголовніших результатів Норильського повстання, адже було підірвано міцний фундамент репресивно-каральної системи ГУЛАГу – зникла рабська праця тисяч в'язнів, за рахунок яких економічно процвітав СРСР.

Політичні вимоги ув'язнених згодом таки були частково виконані: через півроку ліквідували Особливу

Нарату, розпочався перегляд справ політв'язнів, зібрані для відправлення за кордон іноземці, вивезені інваліди та інші. Політичні в'язні Норильська своїм повстанням доказали, що навіть у найважчих умовах пригноблення можна боротися з тоталітарним режимом. Тут найбільш потрібними були не зброя, а слово пропагандистів і агітаторів, звернення до широкої громадськості. Як відомо, саме постійне пояснення мети Норильського повстання за допомогою листівок, листів, звернень забезпечило йому підтримку деяких табірних відділень ВТТ (страйкували у 9 табірному відділенні, в 20-му та інших), співчуття частини вільнонайманого населення (в результаті частина документів була передана у Москву, а інформація про Норильське повстання з'явилася у зарубіжній пресі і прозвучала по американському радіо – радіостанція «Голос Америки» повідомила, що в Норильську бастують до 20 тисяч політв'язнів).

Норильське повстання довело, що навіть у найважчих умовах пригноблення можна боротися з тоталітарним режимом, причому не методами терору, які суперечать людській природі і законам демократичного суспільства, а легальними методами колективного протесту. Для цього ідеї повстання повинні були підтримати маси людей, які відкинули багаторічний страх перед системою. Основна роль в організації цього повстання належала українському руху опору, утвореному політичними в'язнями ГУЛАГу, які в минулому були членами ОУН і УПА.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амирджиджи Чабуа. Первый этап нашей борьбы предполагал достижение «свободы в заключении» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.memorial.krsk.ru/memuar/Kasabova/07/Amirj.htm>.
2. Государственный архив Российской Федерации (далі – ГАРФ). – Ф.8131. Прокуратура СРСР. 1924-1991. – Оп.32 (продовження) за 1953 р. – Д.3025. Представления и письма в МВД и МГБ СССР, ГУЛАГ и Тюремное управление МВД СССР по вопросу нарушения законности режима и условий содержания заключенных в местах заключения, 27.03.1953 г. – 5.02.1954 г. – 264 л.
3. ГАРФ. – Ф.9413. Тюремный отдел Министерства внутренних дел СССР. 1938-1959. – Оп.1. – Д.159. Материалы о ликвидации массового неповиновения в Горном лагере МВС. – 28 мая 1953 г. – 20 января 1954 г. – 312 л.
4. ГУЛАГ: Главное управление лагерей, 1917-1960 / Под ред. акад А.Н. Яковлева; сост. А.И. Кокурин, Н.В. Петров. – М.: МФД, 2000. – 888 с. – (Россия. XX век. Документы).
5. Епллбом Е. Історія ГУЛАГу / Пер. з англ. А. Іщенка / Енн Епллбом. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 511 с.
6. Киричук Ю. Український національний рух 40-50-х років ХХ століття: ідеологія та практика / Юрій Киричук. – Львів: Добра справа, 2003. – 464 с.
7. Король К. Моя Голгофа / Кость Король. – Чернівці: Троянда, 2000. – 212 с.
8. Кривуцький І. За полярним колом / І.Кривуцький. – Львів-Полтава: Духовна вість, 2001. – 375 с.
9. Кривуцький Іван. Спогади, 18 жовтня 2002 р. Оригінал, автограф (з приватного архіву Л. Бондарук).
10. Макарова А. Норильское восстание / Алла Макарова // Воля. – 1993. – № 1. – С. 68-108.
11. Макарова А.Б. «Восстали наши души» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://memorial.krsk.ru/Articles/Makarova1/0.htm>.
12. Семенюк Степан. Спогади. Червень 1998 р., травень 2001 р., лютий 2008 р. Оригінал, автограф (з приватного архіву Л. Бондарук).
13. Шумук Д. Пережите і передумане: Спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921-1981 рр.) / Данило Шумук; Ред. О.П. Веремійчик. – К.: Видав. ім. Олени Теліги, 1998. – 431 с.
14. Юрчук Оксана. Лист до Лесі Бондарук, 20 грудня 2001 р. Оригінал, автограф (з приватного архіву Л. Бондарук).
15. Яковлев Б.А. Концентрационные лагеря СССР / Ин-т по изучению истории и культуры СССР (Мюнхен) / Б.А. Яковлев. – Мюнхен, 1955. – 253 с. (Исследования и материалы: Сер. 1; Вып. 23.)

Рецензенти: Гаврилюк О.Н., к.і.н., доцент, Волинський національний університет ім. Лесі Українки;
Пронь С.В., д.і.н., професор, Чорноморський державний університет ім. Петра Могили.